

تأثیر قرآن و حدیث بر آثار سعدی

الف - بازگویی يك حقیقت :

قبل از پرداختن به مبحث اصلی و تعیین چگونگی و نیز اندازه تأثیر سعدی از قرآن و حدیث و سایر مظاهر ادب تازی ، ناگزیر از بازگفتن حقیقتی مسلم و تکیه بر موضوعی بسیار مهم می‌باشیم . و آن اینکه برخلاف پندار گروهی از ادبای متعصب و کوتاه بین تأثیر يك هنرمند با هر پایه و مایه ، از منابع ذوقی خارجی و سایر صاحب هنرانی که در آن زمینه به خلق و ابداع پرداخته‌اند ، بهیچ وجه از درجه اعتبار و اهمیت وی نمی‌کاهد. کار هنرمند ، در مفهوم حقیقی خود ، جز يك سلسله درون افکنیهای ارادی و غیر ارادی و سپس برون افکنی ناگزیر همان اندوخته‌ها ، نیست . گوینده و شاعر هر که و از هر کجا باشد ناچار باید مصالح اولیه کار خویش را در آثار ارائه شده دیگران جستجو کند و در این جستجو هر گونه برداشت ارادی و غیر ارادی وی ، بشرط هنرمندانه بودن ، خود نمود اصیلی از هنر است . از دیر باز خیرگان و پیش کسوتان شعر ، شاعران نوپا و هنرجو را به دقت و ممارست در کار گذشتگان و حفظ آثار درجه اول زبان توصیه کرده‌اند . و زیرک ترها برای اینکه هنرمندان جوان به بیراهه تقلید از گذشتگان نیفتند ، از ایشان می‌خواستند که پس از حفظ آن آثار در فراموش کردن آنها بکوشند.^۲

ادبائی که از ذکر تأثیر سعدی از شاعران عرب ، چو بید بر سر ایمان خویش می‌لرزند

* آقای دکتر سید جعفر مؤید شیرازی . استاد دانشکده ادبیات دانشگاه بهلوی شیراز - از پژوهندگان ژرف فکر معاصر .

و شور و شغب براه می‌اندازند، کدام شاعر بزرگ یا کوچک را میتوانند در دنیا نشان دهند که شعرش نقشی از آثار دیگران نپذیرفته و ذوقش خوشه‌هایی از خرمن دیگران نهجیده باشد؟ مگر حواشی دیوان معدبی نامدارترین شاعر عرب، پرار اشاراتی از اخذ و اقتباس و حل و درج و تقلید و حتی سرقت وی از اشعار دیگران نیست؟ مگر نقادان بزرگ کتابها در زمینه اقتباسات و سرقات وی نپرداخته‌اند؟^۲ و مگر اینهمه، چیزی از عظمت و احتشام این گوینده بزرگ کاسته است؟

ب - تأثیر قرآن :

قرآن برای سخنوران مسلمانی که بزبان عربی وقوف داشته‌اند، هرگز يك كتاب مذهبی صرف، يك آئین‌نامه برای زندگانی دنیوی و يك راهگشا برستگاری آن جهانی نبوده است. قرآن در کنار خصوصیات مذهبی، ویژگیهای شگرف دیگری نیز دارا بوده و هست که پیوسته آنرا برای شعرا و ادبا بصورت يك منبع بی‌پایان نیروی بیان و يك آبخشور دل انگیز و سهل الوصول اخذ و اقتباس و الهام در آورده است. قرآن نه تنها دستورنامه دینی مسلمانان است، بلکه مادر زبان و ادبیات عرب و کهنترین متن معتبر تازی و تجلی گاه پر برکت تمام امکانات بلاغی آن زبان نیز میباشد. شاعر و نقاد و سخنور عربی‌دان همیشه بهترین تمثیل، فنی‌ترین استعاره، زیباترین تشبیه، کاملترین تصویر، گویاترین عبارت و سخته‌ترین ترکیب را در قرآن جستجو است. کوتاه کلام، باید گفت و پذیرفت که از ظهور اسلام تا کنون همه آنها که دردنیای اسلامی با شعر و سخنوری بتغذیه ذوقها پرداخته و نواله ادب بکام ادب دوستان ریخته‌اند، خود از آغاز دستی در خوان یغمای قرآن داشته و خون و اندیشه خویش را به عصاره الوان نعمت آن آمیخته‌اند. با این مقدمه، پیوند و پیوستگی سخن پردازان چون سعدی، که از بالاترین حد حساسیت نسبت بزبانیها و از گسترده‌ترین بینشها نسبت به بارور کردن قریحه خویش و از سطح متعالی وقوف بر زبان تازی برخوردار بوده و هرگز نیز با همه آزادگی و اندیشمندی نقاب تشرع را از چهره برنگرفته است، با این کتاب شگرف روشن میگردد. سعدی سماه طراز آیات را همچنان که هست برگستره شعر و نثر خویش می‌نشانند، سماه معانی تنزیل را چون نشئه‌ای در پی و پیوند عبارات خود جاری می‌سازد و سماه با افزودن سجعی یا کاستن و اژه‌ای از آیات، اوزان عروضی استخراج می‌کند. سوره‌های قرآن صحنه‌گزینش مواد ارسال مثل و تلمیح و ترصیح سعدیست. سعدی معلمیست که تازیانه تحذیرش از آیات عذابست و مایه تدبیرش ازام الکتاب. کوتاه سخن، سعدی همه جا با قرآنست و قرآن همه جا با سعدی. در تغزل، در رثاء، در وصف، در مدح، در شیوه‌های وعظ و طامات

و پند و در هنگامه‌های خشت و کوپال و گرزگران ، در نثر و نظم ، همه و همه جاسعدی با قرآنست و قرآن با سعدی. همین آمیختگی هنرمندانه و شیفته وار سعدی بقرآن، سبب شده است که تعیین حد و حصر دقیق تأثرویی از کتاب آسمانی بسیار مشکل ، بلکه محال باشد و بهیچ روی نتوان اندازه برداشتهای فکری و ذوقی او را از این منبع ، بیان نمود. در این معنی و در ایضاح این مبهم مکشوف یعنی در پاسخ این سؤال که « تأثیر قرآن بر آثار سعدی تا چه حد است ؟ شاید پسندیده‌ترین کار هر نقاد آگاه این باشد که بی‌بحث و فحص مجموعه آثار سعدی را بانگشت بنمایاند و لب فروبندد . با اینهمه و با اقرار باین حقیقت که تفکیک مفاهیم قرآنی از مضامین سعدی واقعاً ممکن نیست ، نکته‌ای را نباید فرو گذاشت و آن اینست که پاره‌ای از شارحان گلستان و بوستان و نیز برخی از محققین یا بقصد تفاضل و یا از سر ظاهر بینی و تظاهر بمذهب ، درست و نادرست ، هرکجا که اندک شباهت لفظی یا معنوی در میان گفته سعدی و آیات قرآنی یافته‌اند ، فوراً خواننده را به حاشیه کتاب کشانده با آب و تاب تمام سخن از اخذ و اقتباس سعدی گفته‌اند. غافل که شاید سطری بالاتر از روی مضمون قرآنی کاملی که بنرمی نسیم در نسج کلام سعدی جاریست ، گذشته و بآن اعتنائی نکرده‌اند .

ج - تأثیر حدیث:

در مورد انفعال و بهره برداری ذهن سعدی از احادیث نبوی نیز میتوان همه مطالبی را که در مورد قرآن گفته آمد جاری و صادق دانست . و افزود که هر خواننده با دقت ، پس از مطالعه گلستان و بوستان ، ناچار قبول خواهد کرد که سعدی محدثی کار آمد و زبردست بوده که سالها به فلسفه و مفاهیم عبارات منقول از پیغمبر اسلام اندیشیده و حدکار برد آنها را برضوابط فکری و نتایج ذوق خویش منطبق ساخته و آنگاه حاصل این امتزاج و انطباق را در قالب نظم و نثر به جویندگان سخن دست بالا ارائه کرده است . برخوردارگی گلستان و بوستان از حدیث بحدیث که با در نظر گرفتن حجم این دو کتاب ، جز مثنوی مولانا ، مشکل است شاعکاری پارسی را نشان داد که باندازه این دو اثر از مبانی و مضامین حدیث برخوردار باشد .

اکنون برای پرهیز از کلی پردازی مطلق و دور نماندن از ضوابط و مقیاسها ، برآوردهای کاملاً تخمینی و غیر دقیق زیر را در مورد بهرمندی گلستان و بوستان از معانی قرآنی و حدیث بیان می‌نمائیم.^۴ و برای بازشناسی حد تأثیر قرآن و حدیث بر اشعار عربی سعدی نیز پژوهندگان را به توضیحات و حواشی بر متن اشعار عربی ، در همین کتاب احاله مینمائیم .

- ۱ - گلستان - گلستان در ۱۰۲ مورد از آیات قرآنی و در ۷۰ مورد از احادیث نبوی برخوردار می باشد .
- ۲ - بوستان - بوستان در ۱۱۵ مورد از آیات قرآنی و در ۵۲ مورد از احادیث بهر مند است .

حواشی مقاله

- ۱ - رجوع شود به المعجم فی معانی اشعارالعجم ص ۴۳۹ - ۴۴۰ و چهارمقاله نظامی ص ۴۷ - ۴۸
- ۲ - چنانکه گویند ، خلف بن احمر استاد ابونواس از وی می خواهد تا بیست هزار بیت از آثار گذشتگان را حفظ و سپس فراموش کند (اخبار ابی نواس در مقدمه دیوان ابی نواس)
- ۳ - ابوسعید محمد بن احمد العمیدی کتابی بنام « الابانه عن سرقات المتنبي لفظاً و معنی » نوشته ۲۵۰ بیت متنبی را سرقت از شعرای گذشته خوانده است و ابوعلی محمد بن حسن الحاتمی کتابی در اقتباسات و تواردهای شعر متنبی و کلمات ارسطو برشته تحریر کشیده است (تاریخ آداب اللغة العربیه ص ۵۵۷ و ۵۵۸)
- این دو تخمین با فهرستهای دکتر خزائلی در شرح گلستان و بوستان منطبق است ولی دکتر محفوظ در فصل « مآخذ سعدی من القرآن » و فصل « مآخذ سعدی من الحدیث » جمماً از ۱۰۲ آیه و ۹۷ حدیث سخن می گوید (مقاله سعدی و متنبی ، دکتر محقق)

شرح مآخذ :

- ۱ - المعجم فی معانی اشعارالعجم به تصحیح محمد قزوینی و مقابله مدرس رضوی - دانشگاه تهران
- ۲ - چهار مقاله نظامی عروضی به تصحیح محمد قزوینی و دکتر معین . چاپ ششم . ابن سینا ۱۳۴۱
- ۳ - دیوان ابی نواس - احمد عبدالمجید الغزالی - دارالکتاب العربی بیروت ۱۳۷۲ - ۱۹۵۳
- ۴ - تاریخ آداب اللغة العربیه - جرجی زیدان - دارمکتبه الحیاء - بیروت
- ۵ - شرح گلستان - دکتر محمد خزائلی
- ۶ - شرح بوستان - دکتر محمد خزائلی
- ۷ - مقاله متنبی و سعدی - دکتر مهدی محقق - شماره های دوم و سوم راهنمای کتاب سال دوم .